**Activitatea ctitoricească internă a
domnului Țării Moldovei Vasile Lupu
(1634-1653)**

**Internal activity of the ruler of the
Country of Moldova Vasile Lupu
(1634-1653)**

Viorel Bolduma,
lector universitar,
Catedra de istorie și geografie,
Facultatea de Filologie și Istorie,
UPS Ion Creangă , Chișinău

CZU: 94(478)”16”Lupu V.

Rezumat

Prima jumătate a secolului al XVII-lea reprezintă pentru Europa o perioadă de confruntare spirituală care interferează cu mai multe confruntări de natură politico-militară. În acest context a domnit Vasile Lupu în Țara Moldovei (1634-1653). Longevitatea domniei a dus la stabilitate politică și economică. Acest lucru i-a permis lui Vasile Lupu să efectueze o muncă fructuoasă și în domeniul ctitoricesc. El a construit biserici și mănăstiri, înzestrându-le moșiile și dându-le diverse taxe. Fundația sa cea mai importantă a fost Biserica Trei Ierarhi, unde moaștele Sfintei Parascheva au fost aduse de la Patriarhia Ecumenică. Prin aceste acțiuni, Vasile Lupu

a consolidat poziția Bisericii Ortodoxe în Țara Moldovei.

Cuvinte-cheie: Vasile Lupu, Țara Moldovei, Patriarhia ecumenică, Biserica Trei Ierarhi, ortodox.

Abstract

The first half of the 17th century represents for Europe a period of spiritual confrontation, which complements or interferes with those of a politico-military nature. In this context, Vasile Lupu reigned in the Țara Moldovei (1634-1653). Longevity led to political stability, including economics. This allowed Vasile Lupu to carry out a fruitful and domestic work as well. He built churches and monasteries, endowing them with their estates and giving them various taxes. Its most important foundation was the Trei Ierarhi Church, where the relics of Saint Parascheva were brought from the Ecumenical Patriarchate. By these actions Vasile Lupu strengthened the position of the Orthodox Church in the Țara Moldovei.

Keywords: Vasile Lupu, Țara Moldovei, Trei Ierarhi Church, Ecumenical Patriarchate, orthodox.

Prima jumătate a veacului XVII reprezintă pentru Europa o perioadă de confruntări spirituale, care le completează pe cele de natură politico-militară sau fuzionează cu ele. Dacă harta Europei

Centrale este însângărată de o conflagrație europeană – un război de durată, a cărui cauzalitate are și o coloratură confesională –, în estul continentului, înfruntarea dintre prozelitismul reformat și cel catolic, lipsită de aspecte militare, se desfășoară pe două fronturi: în Polonia și la Constantinopol (în această luptă erau antrenate și celelalte patriarhii apostolice – n.a.). În fața activității prozelitismului occidental, reacția instinctivă a Bisericii Ortodoxe a luat inevitabil forma unei utilizări de argumente protestante împotriva catolicilor și de argumente catolice contra protestanților [15, p. 145].

În acest context a domnit Vasile Lupu în Țara Moldovei, în perioada 1634-1653. Longevitatea domniei a condus la stabilitatea politică și economică a țării. Aceasta i-a permis lui Vasile Lupu să ducă o activitatea ctitoricească rodnică și pe plan intern.

Vasile Lupu s-a remarcat prin cultură, fiind păstrător al ideii imperiale bizantine și totodată protector al spiritualității ortodoxe. A fost numit de către membrii Frăției Ortodoxe din Lvov „imaginea exactă a marelui Iustinian, împăratul de pioasă amintire”, iar de „cea mai luminată minte a secolului al XVII-lea” [1, p. 45] a fost descris ca fiind „domnitorul pe care nu-l încăpea Moldova, ca pe un om cu hire înaltă și împărătească, mai mult decât domnească” [2, p. 46].

Marcus Bandini, un episcop catolic originar din Bosnia, contemporan cu Vasile Lupu, îl descrie ca fiind „de o statură potrivită, cu fața oacheșă, cu sprâncenele negre, fruntea înaltă, nasul spre acvilin, buzele puțin întredeschise, mustața și barba neagră, cu o expresie severă și o căutătură încă mai severă a ochilor [...]” [3, p. 31]. Grecii, privindu-l, aveau impresia că au în fața lor un nou ctitor al imperiului bizantin [4, p. 34].

Păstrător al ideii imperiale bizantine, idee care a supraviețuit fatidicului an 1453, Vasile Lupu a inițiat o nouă deșteptare a vieții din vechiul Imperiu Bizantin, în care statul și biserica erau reprezentate de împărat și patriarh, cei doi fiind considerați „stâlpi de susținere a lumii bizantine” [8, p. 39]. El a influențat pozitiv viața religioasă ortodoxă în limitele granițelor pontice ale fostului orbis bizantin. În acea epocă, turcii dețineau controlul asupra Asiei Mici și Orientului Apropiat, iar Țările Române susțineau existența creștinismului în aceste teritorii [9, p. 56].

Dintre toți domnitorii români care au avut un rol important în susținerea creștinismului oriental ortodox, Vasile Lupu a jucat rolul cel mai activ în organizarea și conducerea vieții religioase din Orient, iar sfera lui de influență a cuprins și partea de sud a Dunării, Anatolia și Egiptul. Existența patriarhiilor ortodoxe orientale depindea de

el, la fel și patriarhii care le conduceau. Titlurile destinate altădată basileilor (împăraților bizantini) i-au fost oferite lui Vasile Lupu de către aceștia în semn de recunoștință, considerându-l a fi „înlocuitorul preasfinților împărați ortodocși”, „apărător al păcii peste tot pământul”, „cel ce sprijină toate bisericile ortodoxe”, „un nou Ahile, fără de care n-ar mai fi dăinuit la Patriarhie piatră peste piatră” [10, p. 76].

Odată cu secolul al XVII-lea, arhitectura bisericească intră într-o nouă fază a evoluției sale, ca urmare a unui complex de factori politici, economici, sociali și, evident, culturali, care îi vor da o altă configurație și o vor pune sub semnul altor idealuri artistice. Aceste schimbări sunt legate îndeosebi de numele lui Vasile Lupu, domnul moldovean despre care s-a scris încă prea puține lucruri și al cărui rol în plan artistic și cultural a fost insuficient subliniat. Dacă până în secolul al XVII-lea arta moldovenească putea fi înțeleasă și explicată relativ independent de ansamblul vieții culturale, începând cu această perioadă, o analiză obiectivă a fenomenului arhitectonic-artistice nu se va putea face, dacă nu se are în vedere contextul întregii vieți spirituale a Moldovei, care direcționează și justifică în același timp opțiunile artistice ale epocii. Ctitoriile din vremea lui Vasile Lupu vor reflecta cu fidelitate noile direcții spre

care se îndrepta arhitectura Moldovei din secolul al XVII-lea.

Comparativ cu perioadele precedente, ceea ce se construiește acum dă impresia unui nivel artistic mai scăzut, sugerând, în același timp, lipsa de unitate stilistică [4, p. 25]. Este vorba, în primul rând, de o criză a mâinii de lucru calificate, fapt confirmat de apelul repetat la meșterii constructori transilvăneni chemați adeseori în Moldova în vremea respectivă. Astfel, Gavril Hatmanul, fratele lui Vasile Lupu, va cere în luna mai 1630 lui Andrieș, judele Bistriței, meșteri vărari care nu se găseau în țară, iar vornicul de Suceava va cere, tot de la bistrițeni, meșteri pietrari pentru repararea curții domnești de acolo, renovată în perioada 1638-1643 [5, p. 375]. În cei nouăsprezece ani de domnie, Vasile Lupu va ridica din temelii aproximativ cincisprezece biserici și va efectua refaceri, adaosuri sau consolidări la alte aproximativ paisprezece edificii religioase, la care se adaugă construcțiile civile pe care domnul le ridică, le reface sau le modernizează, arhitectura civilă beneficiind de acum înainte de o atenție sporită, în intenția de a deveni mai confortabilă. Drept exemplu poate servi însăși curtea domnească din Iași, refăcută aproape integral de domnitorul Vasile Lupu, ansamblu ce va marca un moment de cotitură în arhitectura laică moldovenească [17, p. 1036]. Bisericile ridicate în Moldova

în vremea lui Vasile Lupu pot fi grupate în trei categorii principale. Prima este reprezentată de bisericile de plan triconc, care au pridvorul dispus în continuarea pronaosului, întâlnit și anterior la bisericile ridicate de Petru Rareș. Al doilea tip de triconc e reprezentat de bisericile care au pridvorul nu în axul longitudinal al monumentului, ci pe una din laturile sale, fie pe cea de sud a pronaosului (bisericile din Serbești și Bozieni), fie pe latura de nord a acestuia (schitul Hanganu), în ambele cazuri deasupra pridvorului înălțându-se însă un turn de clopotniță. Al treilea tip grupează bisericile care mai păstrează forma triconcului clasic, altar, naos, pronaos; de exemplu, biserica Sf. Atanasie din Copou, Iași și biserica din Boldești de Jos, județul Neamț [Idem, pp. 1039-1042]. Referitor la monumentele ridicate direct din porunca lui Vasile Lupu, se pare că prima ctitorie a sa datează din anul 1630, de pe vremea când era încă mare vornic. Este vorba de biserica Sf. Gheorghe din Vaslui, despre care avem azi doar știri documentare. Un document de la Moise Movilă, datat cu 5 august 1631, arată că biserica a fost zidită de Vasile Lupu lângă Târgul Vaslui. Informația cea mai exactă ne-o oferă inscripția potirului dăruit de Vasile Lupu bisericii respective în anul construirii sale: „, acest potir l-a făcut Lupu Coci, mare vornic, și jupâneasa lui Teodosia și l-a dat la biserica din Târgul Vaslui, care

este metoh al mănăstirii Zograf de la Sfântul Munte, unde este hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, în anul 7139 (1630-1631)” [4, p. 28].

Prima biserică importantă ridicată cu aportul substanțial al lui Vasile Lupu este biserica Sf. Ioan Botezătorul din Iași, începută de Miron Barnovschi și continuată, de la ferestre în sus, de Vasile Lupu, care o termină la 9 noiembrie 1635. Biserica prezintă un interes deosebit, deoarece podul său este amenajat ca o veritabilă fortăreață: are metereze, căi de acces pentru străji, spații boltite pentru adăpostire. Ridicată de către domnitor numai la un an după urcarea sa pe tron, această construcție atestă preocuparea lui Vasile Voievod de a realiza puternice puncte de fortificație prin amenajarea corespunzătoare a unor biserici sau construcții orășenești. Acest tip de edificii, a căror serie fusese deschisă în 1611 de către biserica Sf. Nicolae din Suceava, va cunoaște o mare răspândire în vremea lui Vasile Lupu [Idem, p. 29]. În afară de mănăstiri, devenite de mult timp puncte de rezistență amplasate în afara localităților, bisericile orășenești fortificate vor constitui o rețea defensivă în incinta orașelor, menite a-i da domnului o mare siguranță, într-o epocă plină de incertitudini. Acest tip de biserică, ascunzând sub înfățișarea unui edificiu religios, în fapt, o mică cetate, nu va fi singular în Moldova lui Vasile Lupu, ci îl

vom găsi la biserica Vovidenia din Iași sau la Precista din Galați. Biserica Vovidenia din Iași prezintă vizibile asemănări cu biserica Sf. Ioan Botezătorul. Ctitorul acesteia este necunoscut, ctitoria fiind atribuită unui oarecare patriarh Nichifor. Zidirea s-a făcut, probabil, anterior anului 1645, de când este datată o icoană aflată în patrimoniul bisericii, lipsa pisaniei punând sub semnul incertitudinii datele istorice ale monumentului. În absența unor informații exacte, asemănarea pe care construcția o prezintă cu biserica Sf. Ioan Botezătorul permite ipoteza unei datări mai timpurii, mult mai apropiate de anul 1635, când a fost înălțată biserica Sf. Ioan Botezătorul, care i-a servit, probabil, ca model. De asemenea, nu este exclus ca biserica Vovidenia să fi fost înălțată de aceiași meșteri care au lucrat și la Sf. Ioan Botezătorul, tot așa după cum poate fi avansată ipoteza unui ctitor comun, Vasile Lupu, direct interesat de a crea un sistem defensiv în capitala Moldovei, așa cum a procedat și în alte cazuri, la Suceava, Cetatea Neamțului [5, p. 380]. Biserica Sf. Gheorghe din Șerbești alcătuiește, împreună cu conacul Cantacuzinilor, un grup de monumente deosebit de importante pentru arhitectura secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea din Moldova. Biserica, așa cum specifică pisană, a fost ridicată de Vasile Lupu și doamna Tudosia între 28 martie și 15 septembrie 1636 și poate fi considerată un

monument ce întrunește trăsăturile caracteristice ale arhitecturii religioase din epoca lui Vasile Lupu. Biserica este de plan triconic, cu false apside marcate la exterior [17, p. 1042].

O altă ctitorie a domnului o reprezintă biserica Sf. Atanasie din Copoul Iașului, ridicată, după cum menționează pisană de piatră, de către „Io Vasile Voievod și cu mila lui Dumnezeu domnitor al Țării Moldovei și pre iubita noastră Teodosia și cu dăruirii de Dumnezeu fii Ion Voievod și Maria și Ruxandra și zidii această Sfântă Rugăciune în numele Sfântului Părintelui nostru Atanasie cel Mare, arhiepiscopul Alexandriei în anul 7146 (1638) aprilie și s-a sfințit cu mâna Preasfințitului Mitropolit al Sucevei Chir Varlaam” [4, p. 31]. În timp, aceasta a suferit substanțiale refaceri și modificări, în urma mai multor incendii. Surse documentare menționează existența bisericii Sfântul Dumitru din Târgu Neamț, pe locul căreia s-a ridicat în secolul al XIX-lea biserica Sfântul Lazăr. În legătură cu data zidirii sale, există o serie de controverse. Astfel, într-un document datat cu 9 aprilie 1641, semnat de Vasile Lupu, se acordă scutire de dări pentru personalul bisericii. În alte documente se susține că biserica ar fi fost ridicată de Ștefăniță Lupu, în perioada 1660-1661. Este posibil ca fiul lui Vasile Lupu să fi executat numai reparații sau să fi înzestrat biserica ridicată

de tatăl său, fiind trecut, din acest motiv, în rândul ctitorilor, deoarece documentul din 1641 atestă deja existența edificiului anterior anului 1660 [Idem, p. 32]. O notă aparte în peisajul arhitecturii moldovenești din vremea lui Vasile Lupu o prezintă biserica Sfântul Ioan Botezătorul din Suceava, ridicată de domn în anul 1643, spre a servi ca paraclis doamnelor de la curte (Biserica Domnițelor sau a Beizadelelor). Din pisanie, rezultă că „Io Vasile Voievod, domn al Țării Moldovei a făcut această biserică unde este hramul Sfântului Prooroc și Înainte-Mergător și Botezător Ioan și s-a săvârșit la anul 7191 (1643)” [Idem, p. 33]. O notă particulară o dă prezența la subsolul bisericii a unui spațiu cu destinație necunoscută (tainiță sau osuar), la care se pătrunde pe sub turla clopotniței.

La Chilia Nouă, în Ucraina de azi, Vasile Lupu a ridicat o biserică ce a suferit o serie de modificări, care i-au schimbat esențial aspectul inițial. Din pisania monumentului, aflăm că „Io Vasile Voievod, prin mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovenești, am dat să zidească biserica în mijlocul orașului Chilia, și aceasta cu hramul Sfântului Ierarh și făcător de minuni Nicolae, și a început a se zidi în anul 7155, mai 10 și s-a săvârșit în anul 7156, luna mai 30” (1648-1649) [Idem, p. 34]. Dintre ctitoriile lui Vasile Lupu, mănăstirea din Cetatea Neamțului și Sfântul

Dumitru din Galați prezintă date incerte în legătură cu edificarea lor. Prima a fost înălțată, probabil, în jurul anului 1641, servind ca loc de refugiu pentru familia și averile lui Vasile Lupu: „La Cetatea Neamțului era toată inima avuției lui Vasile Vodă”, scria Miron Costin [Idem, p. 35], și desigur locul oferea condiții optime de securitate împotriva unor nedoriți atacatori. Bandini, care trecea pe aici în anul 1646, menționează existența mănăstirii tot așa după cum o serie de documente din anul 1655 confirmă că ea a fost ridicată de Vasile Lupu [5, p. 382]. În legătură cu cea de-a doua construcție, ea a fost înălțată, probabil, în jurul anului 1646, deoarece într-un document din acel an însuși domnul o numește „mănăstirea doamnei mele” [Idem, p. 384]. Grupului de biserici, construit și înzestrat cu danii de către Vasile Lupu, i se alătură cele pe care domnul moldovean le-a reparat, cărora le-a adăugat corpuri noi de clădiri, le-a extins sau le-a modernizat.

Documentele păstrează știri privitoare la grija deosebită pe care Vasile Lupu o acorda monumentelor ridicate de înaintașii săi, grijă care, în contextul epocii, capătă rezonanțe deosebite. Astfel, aflăm că în anul 1634, când s-a hotărât să ridice o biserică lângă Vaslui, îl va admonesta cu severitate pe boierul Racoviță, al treilea logofăt al curții, însărcinat cu aducerea materialelor necesare, deoarece luase o piatră de la

ruinele fostei curți domnești a lui Ștefan cel Mare, ceea ce „nu iaste o cinste”, după cum i-a spus domnul [4, p. 34]. Este prima știre pe care o avem în legătură cu grija unui domn autohton față de monumentele trecutului, iar în cazul lui Vasile Lupu, această grijă nu este o excepție, deoarece nu este singura dată când domnul intervine cu fermitate, pentru a preveni distrugerii sau devastări de monumente. În luna octombrie 1641, episcopul catolic de Sofia și reprezentant al Papei, călugărul Bogdan Baksic, se va plânge domnului că luase averile bisericii catolice din Bacău, de fapt, jefuită și lăsată în paragină de fostul episcop Adam Goski, iar Vasile Lupu îi va replica: „Eu nu am luat pentru mine, dar ca domn, sunt dator să mă îngrijesc de păstrarea lor și le-am încredințat mănăstirii mele Trei Ierarhi, iar acum le voi da înapoi, dar cu o condiție, ca lucrurile bisericii să fie bine păzite și dacă voi mai afla vreodată că lucrurile nu sunt îngrijite de mănăstire, le voi lua din nou” [3, p. 89; 11, p. 161].

Printre monumentele mai vechi pe care domnul le-a reparat, se numără și biserica Sfânta Paraschiva din Ștefănești, județul Botoșani, la care se efectuează, în anul 1636, ample lucrări de refacere. Ambasadorul Krasinski, trecând în anul 1636 prin Ștefănești, consemna: „[...] biserica de zid frumos clădită, dar ruinată. Acum se transportă piatră pentru restaurarea

ei, asemenea și alte materiale” [13, p. 59]. Clădirea, elegantă și monumentală în același timp, reprezintă una dintre realizările de bună calitate ale meșterilor lui Vasile Lupu. Un monument valoros asupra căruia s-a intervenit, din nefericire, în mod cu totul surprinzător pentru un personaj care se arătase atât de grijuliu față de valorile artistice ale trecutului, este biserica mănăstirii Putna. Despre această acțiune a lui Vasile Lupu, Neculce scria: „Vasile Vodă, aproape de sfârșitul său, au greșit lui Dumnezeu și i s-au întunecat mintea spre lăcomie, de au stricat Mănăstirea Putna, gândind că vor găsi bani, dar n-au găsit. Și s-au apucat s-o facă din nou iarăși precum au fost și nu i-au ajutat Dumnezeu să o facă, că au zidit-o din temelie, din pământ până la ferestre și i-au luat Dumnezeu domnia [...] și pe urmă au gătit Mănăstirea Putna Gheorghe Ștefan Vodă” [4, p. 37].

Un loc special în contextul arhitecturii religioase a epocii îl ocupă un grup restrâns de edificii care reprezintă monumente cu semnificație deosebită pentru arhitectura românească în general. Este vorba, în primul rând, de biserica Trei Ierarhi din Iași, unicat al arhitecturii românești, ridicată de Vasile Lupu cu intenția vădită de a-și etala puterea și bogăția și de a sublinia poziția sa de conducător nemijlocit al lumii ortodoxe din bazinul pontic. Biserica a fost gândită ca un monument somptuos destinat a servi drept

centru patriarhal al acestei lumi și care să întreacă în strălucire ctitoria lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș [17, p. 1043]. Într-adevăr, contemporanii străini sau localnici se extaziaază în fața monumentului care, în haina sa strălucitoare de aur, făcea o puternică impresie în ambianța umilelor căsuțe ale târgului din vremea respectivă. „Toată lumea este de acord a spune că nici în Moldova, nici în Țara Românească și nici în Țara Cazacilor nu se află vreo biserică ce poate s-o egaleze pe aceasta, nici prin ornamentație, nici prin frumusețe, căci ea uimește pe vizitatori”, spune Paul de Alep [3, p. 90; 4, p. 453]. Călătorul rus Vasile Iacovlev Gagara, din Cazan, în drumul său spre Ierusalim și Egipt, a trecut prin Moldova, la începutul anului 1637. Văzând mănăstirea în lucru, a scris următoarele: „După sfatul dat de patriarh voievodului și după binecuvântarea mitropolitului, s-a început să se clădească o mănăstire cât cetatea Kremlinului, cu un zid de piatră pentru apărare, când vor veni împotriva lor cu război sultanul turc și hanul Crimeii” [6, p. 385].

Secretarul soliei polone Woyciech Miastkowski, care a trecut prin Moldova în anul 1640, când biserica era terminată, ne spune că aceasta era înconjurată cu „un zid de cărămidă” și avea o poartă „înaltă, frumos lucrată, acoperită cu țiglă”, cu un ceasornic, iar „sub ceasornic, câteva clopote

mari, la o mare înălțime, căci ca să ajungi acolo trebuia să urci două sute optzeci de trepte în spirală. Biserica e însă frumoasă, atât pe dinafară, cât și pe dinăuntru. Pe dinafară are piatră colorată și figuri grecești, vopsite în diferite culori, înăuntru, pe pereți, se văd figuri diferite, colorate în aur și însuși domnul, soția, fiul și cele două fiice” [13, p. 48]. Alt străin care vine la Iași în 1659, să vadă „mănăstirea lui Lupu Bei”, se arată copleșit de splendoarea monumentului: „nu-i chip s-o descrii cu limba sau cu pana. Fiind construită de curând, pietrele ei de marmură poleită strălucesc și scânteie de parcă ar fi frunzele de pe un pergament iluminat” [4, p. 38]. Ansamblul mănăstiresc era construit din biserică, sala gotică (trapeza), casele egumenești, chiliile, clopotnița și tiparnița. Nu știm exact când a început construcția bisericii, cercetătorii avansând mai multe ipoteze. Din pisania frumos săpată în piatră, aflăm: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului, și cu săvârșirea Sfântului Duh, iată eu, robul Stăpânului Domnului Dumnezeu Mântuitorul nostru Iisus Hristos și închinător al treimii, io Vasile Voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, și cu doamna noastră Teodosia, și cu dăruirea de Dumnezeu copii, Ion Voievod și Maria și Ruxandra, am zidit această sfântă rugă, în numele Sfinților Trei Ierarhi: Vasile, Grigore și Ioan Gură de Aur. Și s-a sfințit cu mâna arhiepiscopului Varlaam la 7147

(1639) mai 6” [6, p. 356]. Turnul-clopotniță al bisericii a fost terminat cu un an înainte.

Pisania turnului, tot în limba slavă, care se păstrează astăzi în „Sala Gotică” de lângă biserica Trei Ierarhi, are următorul cuprins: „Binecinstitorul și iubitorul de Hristos domn, Io Vasile Voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Moldovei, și doamna Teodosia, cu iubitul lui fiu Ion Voievod, a binevoit și a ridicat această clopotniță la anul 7146 (1638), luna aprilie 6” [Ibidem]. Primul clopot care a fost turnat pentru biserica Trei Ierarhi avea următoarea inscripție, în limba slavă: „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul domn, Io Vasile Voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, a făcut acest clopot pentru a sa nou zidită mănăstire, unde este hramul celor Trei Sfinți: Vasile cel Mare, Grigore Teologul și Ioan Gură de Aur, în orașul de scaun Iași, în anul 7148 (1640)”. Planul după care a fost construită biserica Trei Ierarhi este cel tipic al bisericilor moldovenești din secolul al XVII-lea, adică o navă longitudinală întretăiată de una transversală, cu capetele alungite în formă de apside semicirculare în interior și poligonale în exterior, iar ca împărțire având pridvor, pronaos, naos, altar și două turle, una pe naos și cealaltă pe pronaos. Arhitectul bisericii Trei Ierarhi, eronat numit Ienache (după o traducere greșită a unui text din lucrarea lui Paul de Alep), se presupune

că ar fi fost din Constantinopol, armean de origine, al cărui mormânt se află la biserica Sfântul Sava din Iași [17, p. 1043]. N-a schimbat planul autohton, dar a adoptat și a introdus o serie de elemente arhitectonice secundare. Ca să satisfacă pretențiile de lux covârșitor ale lui Vasile Lupu și ca să-și pună în evidență calitățile sale artistice, arhitectul a împodobit tot corpul bisericii cu un decor sculptural minuțios continuu și variat, în compoziție în majoritate de influență armeano-georgiană, persană, arabo-otomană și rusă [6, p. 360]. El a reușit să combine în mod armonios cele două curente principale care dominau în arhitectură, cel din Țara Românească, pentru planul luat din Galata, și cel oriental, pentru decor, care se atestă deja la Dragomirna. Astfel, arhitectul a reușit să dea o operă de artă care a fost admirată de toți străinii și autohtonii care au văzut-o, intrând chiar în legendă. În general, atât interiorul bisericii, cât și exteriorul impresionează prin bogăția decorăției, dar și prin armonia compoziției, deși arhitectul a avut la dispoziție un spațiu relativ restrâns. Prin continuitatea și varietatea ornamentală a întregii suprafețe a monumentului, se observă intenția vădită de a-i mări splendoarea și de a satisface pretențiile și vanitatea unui ctitor extrem de bogat, și de a uimi pe orice vizitator [Idem, p. 361]. În peretele sud-estic al naosului, ridicat pe trei trepte de marmură albă, se află

nișa, bogat ornamentată în sculpturi aurite, în care a fost depusă racla cu moaștele Sfintei Paraschiva. Deasupra nișei sunt atârinate șapte candelor din metal aurit. Pe soclul raclei este o placă de marmură neagră, pe care este gravată o inscripție lungă, în limba slavă, cu litere aurite, care relatează pe larg aducerea moaștelor la Iași: „Cu voia Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului și dătătorului de viață Duh, binecinstitorul și de Hristos iubitorul domn, Io Vasile Voievod, ca un râvnitor și apărător al sfintei credințe răsăritene, s-a ostenit cu mare osârdie și cu mare dragoste, după dumnezeiasca orânduire, și a adus de la Constantinopol aceste preacinstite moaște ale Sfintei și Cuvioasei Maicii noastre Paraschiva din Târnova. Aceste Sfinte și Cinstite moaște i le-a trimis prea sfințitul și prea fericitul patriarh ecumenic Kyr Partenie, cu tot bunul Sfat al Bisericii și cu voia ei. A trimis această bună comoară prin prea fericirii mitropoliți Kyr Ioanichie de Heracleea, Kyr Partenie de Adrianopol și Kyr Theofan Paleonpatron, în zilele prea sfințitului arhiepiscop Kyr Varlaam, mitropolitul Sucevei și a toată Țara Moldovei, pe care binecinstitorul și de Hristos iubitorul domnul nostru, Io Vasile Voievod, [...] le-a primit cu toată cinstea și dragostea, mai mult decât un mărgăritar scump, și cu bună norocire le-a pus aici în nou zidita biserică cu hramul sfinților Trei

Ierarhi [...] în anul 7149 (1641) de la zidirea lumii, al optulea an al domniei sale, luna iunie 13” [12, pp. 42-43].

Diaconul Paul de Alep, care venise de la Iași cu patriarhul Macarie al Antiohiei la câțiva ani după ce fuseseră aduse moaștele, scrie că Sfânta Paraschiva „a fost adusă din Constantinopol din biserica patriarhală [...]. Ea este ca și în timpul vieții sale, acoperită de voal de fir brodat și alte lucruri. Deasupra ei atârnă lămpi de aur și de argint, care ard ziua și noaptea ... Când preoții au adus corpul ei, prințul a desemnat ostași de ai săi pentru a-i însoți” [14, p. 144]. Unul din exemplarele cele mai reușite și cele mai frumoase ale arhitecturii bizantino-moldovene îl reprezintă ultima ctitorie a lui Vasile Lupu, biserica Golia; începută de el în anul 1650, pe locul unei biserițe mai vechi a boierului Golea din timpul lui Petru Șchiopul, va fi terminată abia în anul 1660 de Ștefăniță Vodă [6, p. 383]. Vechimea lăcașului nu poate fi stabilită cu exactitate, căci pisană veche nu s-a păstrat. Prima mențiune despre existența ei o face inscripția de pe o cruce mare, ferecată în argint și aur, din care aflăm că aceasta a fost donată de către Maxim Burnar vornicul și soția sa Antimia bisericii din Iași, care are hramul Înălțarea Domnului nostru Iisus Hristos, la anul 1564. Cu certitudine, este vorba de mănăstirea Golia, deoarece nu mai există nici o altă biserică la Iași cu hramul Înălțării

Domnului. Către 1650, Vasile Lupu a început transformarea și rezidirea vechii biserici din secolul al XVI-lea, astfel că după 1 septembrie 1652 ea a fost vizitată de Macarie, patriarhul Antiohiei, însoțit de diaconul Paul de Alep, care a descris-o astfel: „Mersem în trăsură să vedem mănăstirea [...] Doamnei [...]. Biserica e foarte frumoasă. Acolo se află o veche și miraculoasă icoană a Maicii Domnului [...]. Dinaintea icoanei sunt candelare de argint, aurite, care ard totdeauna. În fața catapetesmei sunt patru candelabre de bronz, strălucitoare ca aurul, lucrate în Danemarca și plătite cu greutatea lor în argint”. Care a fost stilul bisericii vechi a lui Ion Golia nu se mai știe, deoarece transformarea făcută de Vasile Lupu a fost radicală, numai o parte din vechea biserică fiind înglobată în noua biserică. Este vorba de pereții de la intrare, cu frumosul portal de marmură dantelată, și unul dintre pereții laterali. Biserica este de formă dreptunghiulară. Terminată cu o apsidă și având apside laterale numai în interior, ea e împărțită în naos și pronaos prin trei arcade, iar deasupra poartă patru turle: câte una pe naos și pronaos, mai înalte, iar pe altar și pridvor iarăși câte una, mai scundă. Exteriorul este de piatră lucrată foarte îngrijit, decorul fațadelor reprezentând elemente neoclasiche cu deviații baroce [17, p. 1043].

Călătorul Cornelio Magni, care a vizitat biserica în 1672, spune că zidirea este din piatră pătrată, are cupola înaltă, stiluri amestecate și i s-a spus că a fost zidită de meșteri italieni, aduși chiar din Roma. În biserică, policandrele sunt de argint [16, p. 460]. Aceasta va fi fost înfățișarea dintâi a bisericii lui Vasile Lupu, de o impresionantă masivitate și trăinicie. În urma unor cutremure, incendii și renovări, biserica și-a schimbat înfățișarea, păstrându-se foarte puțin din ceea ce a fost în vremea domnitorului [7]. În perioada domniei lui Vasile Lupu se înalță și o serie de edificii cu caracter laic, care atestă aceeași tendință pe care am constatat-o în perimetrul arhitecturii religioase. Locuințele, construite fie din lemn (mai ales casele păturilor mici și mijlocii), fie din piatră sau cărămidă, devin în această vreme mai spațioase, mai luminoase, ridicate peste o pivniță boltită [3, p. 59; 16, p. 460]. Cele mai importante edificii civile rămân însă curțile domnești de la Suceava și Iași, ambele datând din perioade anterioare domniei lui Vasile Lupu. Domnul va executa o serie de ample lucrări de modernizare și refacere, îndeosebi la curtea de la Iași. Imediat după urcarea pe tron, în perioada 1634-1636, va executa importante lucrări de extindere și modernizare, începând acțiunea de refacere nu numai pentru a adăposti locuințele curții domnești și pentru desfășurarea vieții de

curte, ci și pentru a servi ca punct temeinic fortificat în fața eventualelor atacuri dușmane [16, p. 464]. Deși aspectul său exterior nu era prea arătos, interioarele afișau un fast strălucitor, despre care Bandini, în 1646, notează: „Pereții dinăuntru, îmbrăcați în covoare, tapiserii, draperii de mătase, strălucind de aur și argint, înfățișează o maiestate oarecum regească a acestui principe”. Scaunele erau acoperite cu o pânză foarte fină de in, împodobite cu ținte de aur și argint. Construcția palatului nu este toată de piatră și nici toată de lemn, căci turcii nu îngăduie să fie construite în întregime din piatră decât doar mănăstirile. Pereții interiori erau decorați cu plăci din faianță, comandate special la centrele de lux de la Iznici și Kutahia, de unde s-au comandat și plăcile asemănătoare ce împodobesc palatele turcești de la Topkapi Sarai, Cinli Kiosc. La corpul principal al palatului se ajunge printr-un foișor, palatul cuprinzând sala tronului, apartamentele doamnei și ale cuconilor. În aripa de est a curții se află un paraclis destinat femeilor și există, de asemenea, unul pentru bărbați. La Suceava, Vasile Lupu va face o serie de restaurări și amenajări, începând din anul 1643, așa după cum aflăm dintr-o serie de documente din acea perioadă, prin care domnul cere bistrițenilor „meșteri buni care să lucreze la

uși și la ferești și la boltă, pietrari [5, p. 437].

Din cele expuse, putem concluziona că Vasile Lupu (1634-1653) a realizat o activitate ctitoricească foarte activă. A ridicat biserici și mănăstiri, înzestrându-le cu moșii și acordându-le diverse danii. Cea mai importantă ctitorie a sa a fost Biserica Trei Ierarhi, în care au fost aduse de la Patriarhia Ecumenică moaștele Sfintei Parascheva. Prin aceste acțiuni, Vasile Lupu a întărit poziția Bisericii Ortodoxe din Țara Moldovei.

Bibliografie

1. AHRWEILER, H. Ideologia politică a imperiului bizantin. București: Corint, 2002.
2. COSTIN, M. Opere, vol. I. București: Minerva, 1984.
3. Călători străini despre Țările Române, vol. VI. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1973.
4. DOBJANSCHI, A., SIMEON, V. Arta în epoca lui Vasile Lupu. București: Meridiane, 1979.
5. FLOREA, V. Istoria artei românești veche și medievală, vol. I. Chișinău: Hyperion, 1991.
6. GRIGORAȘ, N. Biserica trei ierarhi din Iași. În: Mitropolia Moldovei și Sucevei. Iași, 1961, nr. 5-6, pp. 356-383.

7. IRIMIA, I. Personalitatea religioasă a domnitorului Vasile Lupu. În: Mitropolia Moldovei și Sucevei. Iași, 1942, nr. 12.
8. IORGA, N. Bizanț după Bizanț. București: Editura Enciclopedică Română, 1972.
9. IORGA, N. Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit. În: Analele Academiei Române, tom XXXVI. București, 1913, p. 56.
10. IORGA, N. Istoria românilor prin călători. București: Editura Eminescu, 1981.
11. IORGA, N., Istoria Românilor prin călători, București, Editura Academiei Române, 1992.
12. IORGA, N., Inscripții și însemnări din bisericile Iașului, București, 1907.
13. PANAITESCU, P.P., Călători poloni în țările române, București, 1934.
14. PORCESCU, S., „Sfânta Parascheva cea Nouă”, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 3-4, Iași, 1956, p. 144.
15. PILAT, L., „Ortodoxie, catolicism și Contrareformă în Moldova la mijlocul secolului XVII”, în Etnie și confesiune în Moldova medievală (coord. I. Toderașcu), Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2006, p. 145.
16. TURCU, C., „Biserica Golia”, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 5-6., Iași, 1958, pp. 460-464.
17. VINTILESCU, P., „Arhitectura bizantină în Principatele Române”, în Biserica Ortodoxă Română, nr. 9-10, București, 1967, pp. 1039-1043.